

СПЕЦИЈАЛНИ ПРИЛОГ

ЈОВАН ДРАГАШЕВИЋ
ВОЈНИК, НАУЧНИК, ПЕСНИК

Из архива
породице Драгашевић

ЈОВАН ДРАГАШЕВИЋ – ВОЈНИК, НАУЧНИК, ПЕСНИК

Проф. др Милоје Пршић

Све до пред крај XX века мало ко је у Србији, па чак и у савременом официрском кору Војске Србије, знао за име и дело Јована Драгашевића, као, уосталом, и за друге великане српске војске из 19. и почетка 20. века. Готово да су сви они – од стварања Краљевине СХС, односно Краљевине Југославије, а посебно од маја 1945. године, па све до почетка 21. века и новог миленијума – били потиснути из памћења народа којем су припадали и којем су све дали. Надвладале су неке нове „вредности“, којима је преправљана, а због тога и другачије интерпретирана општа и војна историја српског народа, историја његових устанака и ослободилачких ратова до краја Великог рата и стварања Краљевине СХС.

Ако су неки из плејаде великана српских официрских кадрова, осим четворице војвода, били предмет неког „присећања“ на њихове грандиозне војне победе у ратовима при одбрани и ослобађању отаџбине, то се догађало повремено, када су обележавани датуми значајнијих догађаја из историје српског народа 19. и прве две деценије 20. века. Били су то говори углавном истих људи и готово увек истог садржаја.

Овим пригодним текстом о Јовану Драгашевићу – импресивној личности и великану српског народа и његове војске – указујемо на његов огроман, просветитељско-научни допринос развоју и напретку српске војске у 19. веку, њених кадрова и српског друштва у целини. На тај начин желимо да пробудимо савест и свест код најширих слојева српског друштва, а посебно код оних који дефинишу научне програме и задатке научно-образованих институција Србије. Наравно, то се посебно односи на оне који те програме реализују да са знатно више посвећености проучавају и бележе дела и порук овог великана српског народа.

Јован Драгашевић је један од најученијих и најпознатијих Срба 19. века. Био је великан српског официрског кора: пуковник у пензији;

почасни генерал; професор у Артиљеријској школи, Војној академији и Високој школи; научник највишег звања; редовни члан Српског ученог друштва, односно Академије наука; члан Географске академије у Бриселу. Драгашевић је био ненадговорљив беседник, иницијатор, оснивач и уредник првих војних часописа; књижевник, песник, путописац и преводилац; аутор уџбеника, научних и стручних радова. Био је упорни заговорник формирања, а онда и први начелник Војно-историјског одељења при Ђенералштабу српске војске; истовремено утемељивач архивистичке струке, војне историје и географије; писац геополитичких студија, филолошких, геолошких и хералдичких расправа; аутор песама трајно вредних садржаја који су и данас, у народу и на сваком месту, познати по изразу актуелног значења: „Само слога Србина спасава – тако је Србу записано на грбу”.

Просветитељски, истраживачки и стваралачки карактер Јована Драгашевића са „сабраним” научним резултатима има трајну и инспиративну вредност. Његов приступ у реализацији наставног програма осам предмета; неговању традиционалних вредности; огроман допринос побољшању система војног образовања; организацијско-формацијском уређењу, извежбаности и употреби јединица српске војске чине га посебним. Његови радови на изучавању географије и демографије Илирског (Балканског) полуострва; истраживању новије историје Србије (19.век) и међународних односа, сврставају га међу пионире у проучавању тих области. Умео је да „увеже” садржаје својих истраживања из географије, историје, демографије, етнологије, савремене реалне стварности Србије и српског народа. И данас његови радови представљају конкретну, инспиративну литературу која је језички, методолошки и садржајно зналачки конципирана. Радови Јована Драгашевића значајно употпуњују ону слику о Србији о којој су писали и његови савременици и сарадници Друштва српске словености, односно Српског ученог друштва и сарадници часописа „Војин” и „Ратник”.

Драгашевић није имао на располагању богату документацију и литературу о ратовима. Он пажљиво проучава прикупљена „дата”. Податке из историје, географије, демографије и стратегије „уграђује” у садржаје својих радова или на њих чини критичке осврте. Захваљујући њему сачувани су драгоцени подаци из историје српског народа у 19. веку. Његови радови, као и радови Јована Мишковића, корисни су за изучавање националне и војне историје српског народа, затим за изучавање војне географије и историје ратне вештине.

Као професор Опште и српске историје, Географије, Стратегије и Стилистике, као човек великог знања и надахнутог казивања, умео је брилијантно да „срочи“ и испреплиће садржаје више предмета, уграђујући традицију и обичаје српског народа. Својим радом утицао је на будуће официре, на оне који су са својим војницима и народом побеђивали у ослободилачким ратовима. Својим понашањем преносио је на њих љубав према отаџбини; код њих будио знатижељу да се и сами баве истраживањем и сакупљањем историјских извора. Кроз наставу и „живи“ контакт у наставном процесу наглашавао је значај човечности, праведности, љубав према отаџбини и роду. Писане радове темељио је на личним истраживањима и посредно прикупљеним подацима о ослободилачким ратовима у 19. веку. Од десетине његових сачуваних радова треба поменути „Илирско тропоље“ (Балканско полуострво, војно-политичка студија), „Грађу за историју нашега рата 1878. године“, „Автобиографију“ – АРЕОПАГ или Успомене на Берлински конгрес 1878. године, „Македонски Словени“ – Отворено писмо редакцији Руско-славјанскога календара за 1890. годину, „Кронографија“ и Збирка песама под насловом „Јека од гусала“.

Јован Драгашевић је просветитељ српске војске. Поред Доситеја и Вука, он је неуморно истраживао и у Војсци упорно ширио писменост, националну културу и традицију. Био је „први војни литерат, појета, уопште чувен и признат“. Осим заслуга у општој српској литератури, најзаслужнији је за стварање војне литературе и усвајања војне „учене“ терминологије. Сам успех у покретању првих војних часописа у Србији и на Балкану тога времена био је раван подвигу. У њима су („Војин“ и „Ратник“) објављивани актуелни садржаји европских војних теоретичара и актуелне теме из европских и српске војске. Часописи ће постати основна стручна литература за кадрове српске војске. Садржаји оба часописа и данас су припадницима Војске Србије и историчарима драгоцен историјски извор, а радови о ослободилачким ратовима у 19. веку и почетком 20. века чине их архивском грађом првога реда.

Књижевник и песник Јован Драгашевић је иза себе оставио радове трајне вредности. „Аутобиографија“, „Истините приче“, драма „Бој на Неготину“ или „Смрт ајдук-Вељкова“, историјска расправа „Јерина Ђурђевица“, приповетка „Лепа Јелена (Царица Јелена)“, епске песме „Јован Курсула“, „Јека од гусала“ и друге збирке песама потврђују његову свестраност и натпросечност. У областима у којима је стварао „корачао“ је испред многих савременика.

Углед који је својим делима остварио обезбедио му је признања стручних и научних кругова, али и у ширим срединама. Била је то снажна потпора да 1869. буде изабран за редовног члана Српског ученог друштва. То је, уз његов репрезентативни углед професора, аутора научних дела из географије, историје, стратегије и књижевних радова представљало врхунац његовог професорског, истраживачко-научног рада и јавног деловања.

Из тог богатог, од највиших научних и друштвених званичника српског народа и војске признатог стваралачког опуса Драгашевића, учинићемо тематско-хронолошки осврт тек на мањи део његовог деловања и написаних радова.

Сматрамо корисним да се најпре подсетимо времена у којем је Драгашевић стварао – на прилике у Европи и Србији у 19. и почетку 20. века, односно до краја Великог рата. Услови у којима је радио били су веома тешки и материјално оскудни. Ипак, он је и поред стално „немирног” и ратом претећег времена успео да се уздигне до нивоа најобразованијих људи свога времена и да досегне врх просветитељске каријере и науке. Још је занимљивије како је успео да у таквом амбијенту, док у Европи бесне вишедеценијски ратови за стварање националних држава, када је, због тога, на старом континенту било више рата него мира, када претње ратовима и ратови од човека официрске професије узима и њега и његово све време, ипак успео да постане изузетан професор и педагог, добар војник и ратник, али и да истовремено напише радове научног квалитета. Било је то време када је српски народ у свему оскудевао, а понајвише у образованим и школованим кадровима и када је српска војска имала мали број школованих официра и када се, понајпре, Србија борила за ослобођење, реформацију своје државности и међународно признање. Али, у тим напорима Србију су спутавале велике европске силе.

ЕВРОПА ОД СТВАРАЊА НАЦИОНАЛНИХ ДРЖАВА ДО ВЕЛИКОГ РАТА

У Европи су се кризе од краја 18. века па до 1914. године лако претварале у ратове. Они, са неједнаким паузама, као да све време трају. Наиме, после Наполеонових ратова, па преко кримског, затим ратова за стварање националних држава (Немачка, Италија), онда

пруско-белгијског, пруско-аустријског и немачко-француског рата, оружаних устанака и ратова народа на југоистоку старог континента (Балкану) за стицање слободе настављени су Великим ратом који је почео агресијом Немачке на Белгију и Аустроугарске на Краљевину Србију 1914. године.

Половином 19. века, односно од великих револуционарних превирања, у Европи се шири свест о стварању националних држава. Бизмарк (канцелар од 1862), после деценијских међунемачких сукоба, великих жртава и неуспеха, успео је да за девет година реши питање уједињења Немачке. У истом периоду, ради престижа, 3. јула 1866. године поразио је Аустрију, а затим 1870/71. године и Француску. У том рату Немачка војска дејствује као јединствена сила, при чему манифестује снажно национално јединство. Уједињење Немачке проглашено је, у току рата, у Версају 18. јануара 1870. године. Из рата је изашла „увећана“ за Алзас и Лорен и са пет милијарди златних француских франака ратне одштете.

После уједињења Немачке и Италије, седамдесете године 19. века одредиле су ток догађаја у Европи, све до 1914. године, тачније до Великог рата. У тим годинама кулминирала је Источна криза, позната по томе што су Турци крваво угушили устанак у Бугарској, што је Енглеска чинили огромне напоре да заташка турска зверства, по тајном договору великих сила у Рајхштату (8. јули 1876) и Будимпештанске конвенције (15. јануар 1877) о подели Балкана на интересне сфере и њиховој одлучности да у случају победе хришћана над Турском неће „давати предност стварању једне велике словенске државе“ осим Србији и Црној Гори незнатно проширење. Немачка је подржала овај споразуми и тиме Аустроугарској отворила простор за продор у Босну и Херцеговину и Србију (Рашку област).

Усмени споразум из Рајхштата верификован је тајном Будимпештанском конвенцијом (15. јануар 1877). Споразумом су се Аустроугарска и царска Русија сагласиле: прво, да „евентуелне акције“ ограниче „на БиХ, искључујући део који се налази између Србије и Црне Горе (Рашка област)“ и, друго, да се „у случају територијалног прекрајања или распада Отоманског царства“ искључи „могућност стварања једне компактне словенске државе или друге државе“.

Договор из Рајхштата и Будимпештанска конвенција, два догађаја са истом темом и садржајима, све до 1914. одредили су токове историје у Европи и на Балкану. Оба догађаја су потврђена на Берлинском

конгресу, а почетак стварања (1879) војних савеза потврдило је правило да интереси великих сила одређују њихову политичку и војну доктрину. У конкретном случају, Немачка и Аустроугарска нескривено су испољиле експанзионизам ка туђим територијама, а истовремено оспоравале право народа Балкана на „акцију” против турске окупације за стицање слободе, правично и трајно решавање националног питања на југоистоку Европе (Источно питање).

На Берлинском конгресу (13.6. до 13.7.1878) поништен је Санстефански уговор о миру (3. март 1878), а истовремено су потврђени договори из Рајхштата и Будимпештанске конвенције о подели Балкана на интересне сфере. Аустроугарска је добила „легитимитет” да привремено окупира БиХ и да тиме осигура право, према сопственој „вољи”, на акцију ка Рашкој области, односно ка Србији. Према томе, Берлински конгрес, на којем је доминирала уједињена Немачка, у знатној мери је одредио политику „великих” сила, легализовао експанзионизам, па тиме и одредио токове историје. Од тада, па и данас, у спољној политици великих западноевропских држава присутан је, као константа, њихов експанзионизам према туђим територијама. Таква политика у два наврата, узроковала је катастрофалне светске ратове (1914–1918. и 1939–1945).

На Берлинском конгресу Србија и Црна Гора су међународно признате, али што се тиче решавања српског националног питања, ослобађања и окупљања његових територија у једне границе може се рећи да је био антисрпски. Као такав, представља међаш у међународним односима, који је одредио токове историје српског и других народа Балкана. Слоган, због бојазни о ставарању такозване Велике Србије смишљен у дипломатским круговима Беча, одредио је суштину аустроугарске и немачке антисрпске политике. Тада је све почело.

На Берлинском конгресу српска Босна и Херцеговина је „дата” на управу Аустроугарској. Истовремено, у црно-жутој монархији расламсавала се антисрпска политика која је 1906. кулминирала царским ратом против Србије. Две године касније, противно одлукама Берлинског конгреса, Аустроугарска је анектирала БиХ и тиме односе са Србијом довела до ивице рата. У наредним годинама из БиХ је вршено организовано исељавање српског православног становништва, чиме је распарчаван његов етнички простор. Аустроугарска све време плански „квари” односе међу народима Балкана. Србију оптужује да има територијалне претензије према суседима, па чак и према њој.

У таквој политици доминира садржај о наводној експанзионистичкој политици Србије, чији је циљ стварање „велике Србије”, што се данас, према потреби, актуелизује и користи за деловање против Србије и српског народа. Политику Аустроугарске безрезервно је подржавала и одобравала влада Немачке. Њен логичан след био је рат, агресија на Србију августа 1914. године којим је, заједно са Немачком, увела Европу и свет у, до тада, најкрвавији рат у историји човечанства. Тај рат је енциклопедијски пример наставка једне политике, али другим средствима. Рату је претходила снажна ратнохушчашка пропаганда, која је захватила чак и неутралне државе Европе. Показала се као веома делотворна у придобијању јавног мњења, па је, на основу тог искуства, у потоњим међународним односима постала константа у политикама великих западноевропских земаља и САД. Тако су њихове дипломатије нашле трајан модел да пропагандом отварају кризе које контролишу и лако претварају у ратове.

СРБИЈА ОД 1804. ДО АУСТРОУГАРСКЕ АГРЕСИЈЕ 1914.

Срби су половином деведесетих година 18. века створили прве војничке формације, а онда су се, фебруара 1804. године, после вишевековног живљења под турском окупацијом, када им је туђин материјална добра отимао или уништавао – када им је веру затирао а на душу насртао – одлучили да оружаном борбом стекну слободу и обнове своју државност. У оружаном устанку од 1804. до 1813. и од 1815. зачала се визија обнове и реформације српске државе. Постепено, од тада, па преко добијања првих документа о великом степену аутономије и стварања државних институција, Сретењског устава, отварања Високе школе; формирања Тополивнице и Артиљеријске школе – идеје су, упорном и стрпљивом дипломатијом, претакане у стварност. У српском националном корпусу буди се национална свест. Написано је „Начертаније”, формиране су регуларне војне формације, а у трећу класу Артиљеријске школе, која ради од марта 1850. године, примљен је, 1855. године Јован Драгашевић.

Поменули смо да Европа у истом том периоду пролази кроз веома тешка времена. Више је у рату него у миру. Ни Балкан није миран. Седамдесетих година прво је у Херцеговини (1875), а онда и у Босни,

букнуо оружани устанак. Годину дана касније почели су ослободилачки ратови Србије и Црне Горе (1876–1878) против Турске. Турска војска је 1876, кршећи међународно ратно право, у Србији починила ратне злочине геноцидног карактера. О томе је писао француски књижевник Виктор Иго и енглески политичар Вилијам Гледстон. Министар иностраних дела Србије Јован Ристић је 1877. године на Цариградској конференцији поднео политички мемоар о турским ратним злочинима, а на Берлинском конгресу предао је писмо кнезу Бизмарку у којем је навео податке о ратним злочинима турске војске из 1876. године.

И поред тога српски народ, и после Берлинског конгреса, све време трпи притиске великих сила. Остао је делом издељен у две међународно признате српске државе, а делом још увек под турском окупацијом. Истовремено српска Босна и Херцеговина нашла се „под туторством” Аустроугарске. Због свега тога Србија се, према Аустроугарској, све до 1903. године налазила у полуколонијалном положају. После промене династије 1903. године и њеног отварања према другим државама, Србији је прво 1904. забрањено санкцијама, а онда јој је 1906. године наметнут царински рат. Због анексионе кризе, Аустроугарска је веома заоштрила односе са Србијом, који су претили да се изроде у рат.

ЈОВАН ДРАГАШЕВИЋ – ПИТОМАЦ ТРЕЋЕ КЛАСЕ АРТИЉЕРИЈСКЕ ШКОЛЕ

Јован Драгашевић рођен је у Пожаревцу 4. фебруара 1836. године. Отац Димитрије био је занатлија – ћурчија, а мајка Јелица-Јека домаћица, из старе познате куће Апостоловића чији је предак Теодор Тоша оставио задужбине по Београду (па се, и данас, на међи између Земунa и Новог Београда налази улица по његовим надимку – Тошин Бунар). Основну школу Јован је завршио у родном граду, а гимназију у Београду.

Петогодишњу Артиљеријску школу уписао је 30. октобра 1855, а завршио је 19. августа 1860. године, када је произведен у први официрски чин потпоручника. Заједно са њим, 3. класу Артиљеријске школе завршили су и Јован Анђелковић, Петар Топаловић и Димитрије Ђурић. Сви они су постигли велике успехе у каријери: били су ге-

Стара зграда Војне академије, Београд 1934. године

нерали и министри. Чин поручника Јован Драгашевић добио је 30. августа 1862, чин капетана 1. јануара 1866, а чин капетана I класе 1870. године. У чин мајора унапређен је 1. марта 1874, у чин потпуковника 10. октобра 1876, а у чин пуковника 1. децембра 1880. године. Пензионисан је 28. априла 1888. године. Звање почасног генерала додељено му је 23. јула 1900. са правом ношења униформе тога чина. После пензионисања наставио је са књижевним и научним радом. Писао је за новине, а покренуо је и лист „Дарданија”. Умро је у Нишу, годину дана после прве агресије Аустроугарске на Србију, 1915. године. Сахрањен је 7. јула у Београду.

Официр огромног знања

Официрску каријеру, потпоручничке дане, започео је као водни официр 4. чете I батаљона. Брзо је постао ађутант тог батаљона, а затим командир I стрељачке чете. Од 3. до 5. јуна 1862. године, када су Турци бомбардовали Београд, био је командир ђачке (лицејске) легије на Варош Капији. Пет година касније, 1867. организовао је

добровољачку легију и њоме командовао. Пред крај Српско-турског рата 1876. године био је командант Крушевачке бригаде, затим, члан комисије за официрске испите, комадант II београдске бригаде I класе народне војске, начелник топографског одељења Главног Ђенералштаба, начелник ађутантске канцеларије врховне команде за време рата 1877/78. године и 1885. године. Једно време био је помоћник начелника Главног Ђенералштаба. Поред ових официрских дужности Јован Драгашевић био је власник и уредник часописа „Војин“, а од 1879. до 1888. године уредник часописа „Ратник“ и начелник Историјског одељења Главног Ђенералштаба. Као експерт учествовао је у српској делегацији на Берлинском конгресу о чему је написао рад под насловом „Аеропаг или Успомене на Берлински конгрес“.

Није се посебно истицао на командним, а ни на дужностима у штабовима јединица. Једноставно, није био „рођен“ за војника. Али, зато је био „озбиљан, смотрен, карактера сталног, поуздан и савестан“, „врло доброг дара за војне науке, специјално за топографско-статистичко-историјско одељење Ђенералштаба“. Претпостављени су га редовно оцењивали као вредног, који искрено каже „шта није за њега“, али је зато врло „вешт писац и у научном и у популарном смислу“.

Фрањо Зах, први управитељ Артиљеријске школе, запазио је, још у току школовања, да Јован Драгашевић има свој став, да је бунтовне нарави и да се због тога тешко „повинује војној дисциплини“. Истовремено записује да се истиче „по учености, вредноћи и марљивости“, да „тежи за више војно изображење“, да „штудира, купује књиге“. Оваква службена оцена врло образованог, проницљивог и добронамерног Фрање Заха утицала је, или „преломила“ и „дефинисала“ потоњу Драгашевићеву каријеру. Она му је отворила пут да се посвети професури, науци и својој нацији. О томе сам пише да је са задовољством прихватио Захов предлог да „жандармеријску службу“ замени местом професора у Артиљеријској школи.

Две деценије за катедром професора Академије

Артиљеријска школа, а пре ње Гвардиска (1830) и Књажевско-србска воена академија (1837) нису имале довољан број доброг и стручног наставног кадра. До њега се тешко „долазило“, а он се и тешко ства-

рао. Зато је Захова оцена и одлука да се константан проблем кадрова у Артиљеријској школи решава тако што би се „његова школа” у избору наставника могла одредити и ослонити на сопствени кадар, на тек свршене официре који су се у току школовања истицали у раду и знању – била визионарска. Тиме је отворио врата потпуно новој пракси: да се за наставнички кадар школе, осим са Лицеја, могу узимати и официри који су завршили Академију и за које се покаже да имају педагошке и стручне способности. Драгашевић му је сам, пошто га је он запазио као веома вредног и већ познатог књижевника, помогао да тако поступи у решавању тог акутног питања у „његовој” школи.

Предлог и избор Драгашевића за наставничку дужност, а он је то безрезервно прихватио, обавезивала га је да се свом енергијом окрене реализацији наставе из више предмета у Артиљеријској школи, односно Војној академији. У Академији је непуних двадесет година (1861–1888) реализовао програме из Стратегије, Опште историје, Географије, Српске историје, Историје ратне вештине, Статистике, Начела војне Географије и Стилистике.

Свестан да нема наставничко искуство, да задатак нимало није лак, окренуо се, свом снагом, припреми наставе и оним пословима у Академији и српској војсци који су били врло корисни за стицање знања, за развијање војничког духа и родољубља. Упорно је радио на прибављању стручне литературе са садржајима о војној теорији и њеној терминологији; стварању војне организације и формације; изградњи и подизању војничке свести и њиховог међусобног, складног и поверљивог односа; побољшању општег и стручног образовања и „академаца” и младог официрског кора.

У време када је Академија примала прве генерације питомаца на школовање, српска војска је оскудевала и са стручном и војном литературом уопште. Уџбеника готово да и није било. Због тога су континуирано чињени напори да се такво стање поправи. Пре свега, тиме што су за наставнике узимани професори са Лицеја или они официри који су школовани „на страни”, па су самим тим добро познавали стране језике и могли да за потребе наставе преводе одговарајуће садржаје. Официри школовани у Француској, Белгији, Пруској, Аустрији и Русији преводили су потребне садржаје са језика тих земаља и према сопственим могућностима тумачили их питомцима. Али, то су чинили неуверљиво. Нису успевали да, у свом српском језику нађу погодне термине (изразе) за преведене садржаје.

Зато, у српској војсци није било много оних који су подржавали школовање официра по западним земљама, па ни у Русији. Таквог става био је још и кнез Милош, када је отварао прве војне школе. Веровало се, наиме, да се официри тамо удаљавају од своје традиције, од свог народа и језика, а и од својих колега који су се војничком „занату“ учили код куће – у Академији и трупним школама. Драгашевић је официр посебног „соја“. Чини напоре да постојеће стање поправи, а извођење наставе на часу унапреди. Истина, и њему је мањак литературе правио тешкоће. Међутим, он је већ био познат и признат писац, човек „лаког“ пера, зналац страних језика, па је лако преводио текстове из војних часописа страних армија и користио их у наставном процесу. Сви ти напори које је Академија чинила, као ни новине које је Драгашевић уносио у наставу, нису резултирале озбиљнијим унапређењем наставног процеса и нису имале дуготрајнији карактер.

У поимању српског друштва, по сопственом схватању улоге Војске и њених кадрова, Драгашевић је посебно наглашавао просветитељски рад. У томе је ишао испред својих савременика. Визионарски је промишљао о будућности српског народа. Залагао се за јачање његове војске и школовање већег броја официра. У овом контексту, поменућемо песму којом је, у десетерцу испричао историју српског народа, од Косова до пред крај 19. века. Наслов песме је „Јека од гусала“, а њен садржај чини прича о мучном животу Срба под турском окупацијом. Стихови: „Ова патња нек је наук за те: Изван себе тражићеш бадава-Само Слога Србина Спасава- Тако Србу пише и на грбу“. Порука је заветна – за сва времена.

Драгашевић, у пракси, инсистира на ставу да се кроз наставни процес и обуку јединица негују националне и традиционалне вредности српског народа. Поред тога, од официра тражи да у јединицама којима командују стварају и обезбеде јединство физичке, моралне и духовне снаге и да баш то развијају. Све време преноси им своје богато знање, развија љубав према отаџбини и подстиче их да се, поред егзерцира баве и науком или да читају стручну литературу. У контакту са официрима, кроз наставне часове, залагао се за неговање стандардних људских вредности – човечност, праведност и љубав према отаџбини. Као надарени реторичар предавања је лако обликовао, а код питомаца и младих официра развијао национални дух и понос. Разумео је „своје“ време и положај српског народа. Тематске садржаје интерпретирао је разумљивим, лако схватљивим, народним

језиком, без „поштапалица“ и „туђица“. Као велики родољуб и ватрени говорник умео је слушаоце да „дигне на ноге“.

Поштовао је Правилник о устројству Артиљеријске школе и Правило за „домаћи поредак“ у којем су прецизиране обавезе и дужности професора: да су сви: „професори обавезни да имају међусобом особиту и тесну свезу“; да се морају споразумевати „о систему и о поретку по коме ће предавати“; да сваког месеца извештавају управитеља школе „о напретку питомаца“; да „саопште докле су у предавању науке дошли“; да имају списак „свију питомаца у који ће бележити класификацију свију испита, дневни и полугодишњи“; и да је „тачност тих бележака нужна“. Као професор био је члан Научног савета, органа који је надгледао предавања „свих прописаних наука“; утицао је на иновирање програма; на начин извођења наставе; инсистирао на писању „уџбеника“ и „лекција“; предлагао унапређење рада Академије и нову организацију школовања трупних официрских кадрова „према родовима оружја“ итд.

Неспорно, Академија је у датом времену и условима рада била квалитетно организована. Њена управа, професори и научни савет су „у ходу дотеривали“ наставни план и програм. У том процесу Драгашевић је подржавао измену и допуну наставног плана. Заговарао је увођење нових предмета, преуређење Академије, школовање официрских кадрова према врстама родова оружја и потребама војске. Његове идеје подржали су управа и научни савет, јер су и они желели савременији програм у складу са европском војном мисли и ратном вештином. Свакако да је при томе изучавање историје ратова и искустава из борбених дејстава, посебно праћењем новина у оружју европских армија, битно утицало на измену наставе у Академији, а затим и на модернију организацију, обуку и наоружање српске војске.

Све те корисне и вредне идеје изискивале су значајно повећање броја наставника и неупоредиво богатију и савременију стручну литературу у библиотеци Академије. Нажалост, идеје Савета и професора су се, због великих материјалних оскудица и „мањка“ професорског кадра, тешко реализовале. Питање просветног кадра постало је нешто „лакше“ од увођења младих људи из Академије и са Лицеја у наставу. Међутим, мањак стручне литературе све време је оптерећивао наставни процес. Проблем нису решавали ни преведени текстови, јер су, у њима коришћене „неразговорне туђице“ које су „мрсиле“ течност српског језика, а преведене садржаје чиниле „сложенијим“

од онога што они стварно јесу. У том послу тешко су се сналазили и они официри који су се школовали „на страни”. Није им било лако да „пронађу” изразе који би одговарали оном значењу које је већ имало устаљено место у српској литератури и војној науци. И сам Драгашевић је осећао да у томе постоје велике тешкоће. Међутим, њему више смета што се, осим превода, мало ради на прикупљању историјске грађе из историје ослободилачких ратова у којој има мноштво наших прикладних термина који одговарају европској „војној науци”.

Драгашевић је са невероватном лакоћом реализовао наставу и успешно је, за своје предмете, писао материјале који су им били неопходни. Његова предавања изазивала су нарочиту пажњу. Врло вешто и допадљиво остваривао је контакт, стварао однос поверења и тиме отварао просторе за међусобну сарадњу. Својим ауторитетом, јасном интерпретацијом садржаја, употребом препознатљивих и лако разумљивих термина богатог српског језика стварао је добру комуникацију са питомцима и младим официрима. Драгашевићева надареност да „увеже” садржаје предавања, да оствари утицај на људе и створи међусобно поверење, били су драгоценци. Његови ставови о моралу, патриотизму и потреби међусобног поштовања и помоћи показали су се у пракси као престижан модел у повезивању теорије, обуке и ратне праксе (мајор Михајло Илић). Ставом, понашањем и предавањима пресудно је утицао на сараднике да сами развијају осећања о великој одговорности официрског позива, нарочито у рату.

Драгашевићев „Војин” – први војни часопис

Пет година после објављивања песме „Јека од гусала”, односно три од почетка наставничке каријере, Драгашевић се због хроничног недостатка стручне литературе одлучио да искорачи у сасвим нешто ново, несигурно и непознато. Наиме, решио је да о сопственом трошку издаје војни лист, мада до тада није имао искуства у штампању и уређивању стручних часописа. Био је то ризичан потез јер је у својим белешкама о народној војсци и објављеним књижевним радовима открио да су му блиске идеје напредног покрета српске омладине (официр мора бити изван политике), па су политичке и војне власти биле неповерљиве према њему. Такође, искорачио је у неизвесно, јер није имао довољно финансијских средстава да обезбеди редовно излажење листа.

Без обзира на све потешкоће и нејасан однос власти према њему, Драгашевић је одлучио да о сопственом трошку и уз невелику помоћ државе штампа часопис. О томе у прогласу састављеном 5. јануара 1863. (на Туциндан) пише: „добивши дозвољење од власти одважио сам се, и почећу с новом годином (1864.) да издајем војни научни лист именом Војин”. Одлучност да и поред огромног ризика и без искуства истраје и реализује своју идеју о штампању часописа представља га као визионара. Брзо ће се показати да је појава часописа имала, за наставни процес у Академији, вишеструки значај. Прво, његов садржај је олакшао изучавање географије, историје и теорије ратничке вештине, друго, њиме је отворио простор за квалитетније образовање питомаца и младих официра и треће, за српски народ и његову војску часопис је представљао крупан просветитељски чин који је изазвао снажан патриотски полет међу питомцима Академије и младим официрима.

Почетком јануара 1864. Драгашевић је у листу „Видовдан” објавио информацију о почетку излажења првог броја часописа војне периодике под именом „Војин”. Тиме је потврдио своју упорност у реализацији идеје која је имала упориште у његовим књижевним радовима и песмама, а појава првог војног часописа сврстала га је у великане српске писане речи и зачетника војне периодике.

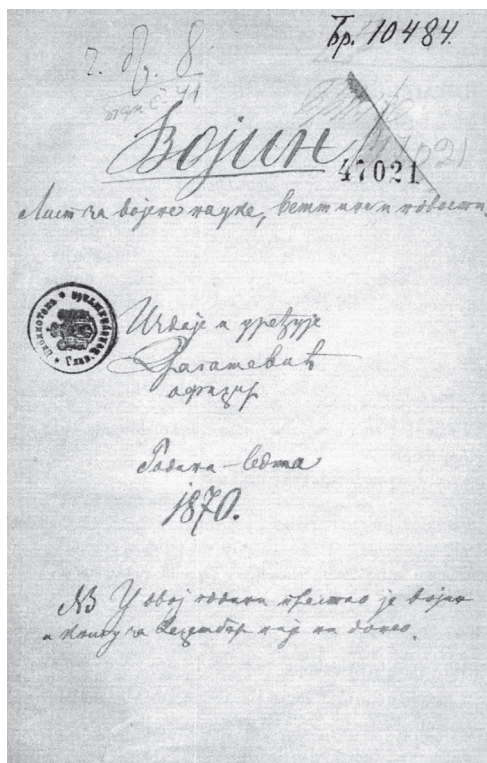
У редакцији часописа, поред Драгашевића, налазили су се његови ђаци, млади официри који су му помагали да обезбеди редовност излажења и квалитет садржаја. Амбициозни и енергични официри српске војске: Михаило Илић, Стојан Стокић, Димитрије Ђурић, Јован Мишковић, Љубомир Узун-Мирковић, Радомир Путниковић (Путник) писали су и преводили текстове о родовима оружја; формацији и бројности војске европских земаља; начелима употребе и (борбеног) садејства јединица родова војски; новинама у наоружању и ангажовању јединица у борби; војним школама итд. Такви прилози у листу „Војин” обогатили су војну терминологију и српски војни речник који је постао саставни део стручне литературе и најзаступљенији у предметима војних наука и војничке организације.

Од првог броја јануар–фебруар 1864, до задњег броја „Војина”, односно до престанка излажења 1870. године, на насловној страни часописа налазиле су се све потребне библиотечке информације. У поднаслову пише: „лист за војне науке, вештине и новости”. Што се тиче тематске структуре садржаја, часопис није имао устаљене рубрике, а ни њихове наслове. Ипак, радови су, када год је то било могуће, груписани по садр-

жају. Најчешће, структуру садржаја часописа чинили су: I. званични део (закони и прописи); II. научни радови и популарно писани чланци из родова војске, њихове тематике, наоружања и употребе; III. новости – према садржају и карактеру текста наслов рубрике је допуњаван или мењан са новине, или ситнине, или са различитости; IV. књижевност – садржи информације о новим књигама и картама, приказе и рецензије; V. радови уредништва часописа (задачи часописа, позиви на сарадњу и претплату; измиривање дуговања; финансије).

У том времену Драгашевић је неоспорно водећа личност међу српским официрима – песник, књижевник, професор, уредник часописа „Војин“, зачетник увођења војне терминологије и „ударник“ просветитељског рада у српској војсци. За катедром плени знањем, изузетном интерпретацијом тема богатог садржаја и идеја. Убедљиво тумачи све предмете војних наука. Када је покренуо часопис „Војин“ српска војска је још увек у настајању, тражењу најбољих решења, нема јасног одређења о организацији, формацији, наоружању и обуци јединица. Осим тога, мали број школованог официрског кадра био је више склон егзерциру но тактичкој обуци и практичном вежбању.

Иницијатор штампања часописа „Војин“ и све време његов уредник, Јован Драгашевић је и најчешћи аутор (80 чланака), коментатор и преводилац текстова. Већ први чланак, преузет из часописа „Allgemeine Militar Zeitung“ (предговор и превод Јована Драгашевића), односи се на припрему и почетак Пруско-данског рата 1864. године. Његов садржај био је веома актуелан, па је код читалаца ос-

тавио повољан утисак. Осим тога, сам текст о рату који је био у току (траје) представљао је драгоцену информацију за цео старешински кадар српске војске. О њему су информације „живе”, а борбена дејства су „у току”. У тексту су били и важни подаци о устројству данске, немачке – савезничке војске (пруске, аустријске, саксонске и хоноверске), међусобном односу снага и наоружању. Посебно су биле занимљиве информације о тактичким поступцима јединица при њиховом увођењу у борбу, што је било итекако вредно сазнање за младе офицере који обучавају јединице српске војске.

Овај чланак, а затим радови о српској војсци, текстови са чисто „војничким” питањима из аустријске, швајцарске, турске, француске, енглеске и шпанске војске, о положају жена у ратовима, заштити рањеника итд. битно су утицали на популарност, чиме је остварен његов задатак и циљ. Сам Драгашевић о томе пише (двоброј јануар/фебруар 1864) да је часопис „замишљен као енциклопедија војне науке и информатор о свему новом у војној струци у свету”.

Тематска структура садржаја „Војина”

Седам година „Војин” ће објављивати квалитетне, стручне и просветитељске садржаје. Најчешће ће доносити прилоге који се одnose на организацију и уређење војски; војну администрацију; стратегију и тактику родова и служби; артиљерију, њену тактику и наоружање, инжињерство и пионирство; географију, статистику, топографију, општу историју и историју ратне вештине; српску војну историју; грађу за изучавање ратова; библиографију (књиге); картографију; новости и „ситнине” из наше и европских војски. У њему су објављивани радови о женама у рату, међународном ратном праву, збрињавању и заштити рањеника у ратовима. Овакви разноврсни тематски садржаји постали су, преко „Војина”, лако доступни питомцима Академије и младим српским официрима, па је часопис постао део обавезне литературе која је олакшавала усвајање војне терминологије и стицање основних знања из предмета ратне вештине и родова војске.

Драгашевић их је све време подстицао да и сами „ослушну” војнички живот, да „региструју слаба места” у организацији српске војске, њеном наоружању и обуци која би се онда, на њихов предлог, преко текстова у „Војину” могла поправити. Мотивисао их је да, када слушају беседе старих ратника о временима под турском окупаци-

цијом, о борбама српских јединица у оружаним устанцима, прибележе те приче, да о свему томе прикупљају писане материјале и другу грађу која је неопходна за изучавање војне историје српског народа. Обраћа се и официрима да они у месту службовања и околини сакупљају грађу за „нашу нову ратну историју“, да је „сами приређују“ или нека је „шаљу нама, па да то ми чинимо“. Тако је добио сараднике који су писали „у корист својих другова“.

Такав однос Драгашевића био је огроман подстрек који је дао значајне резултате. Тако је за седам година постојања „Војина“ у њему објављено преко четири стотине чланака. Прикупљени су радови из ратне вештине, родова оружја, наоружања и тактике, војних школа и академија, бројном стању и снази европских војски, војно-политичкој ситуацији у Алжиру, Тунису итд. Најзаступљенији су текстови о родовима оружја: артиљерији, пешадији, новинама у оружју родова, моделима тактичке употребе јединица и садејства родова оружја. Наравно, објављивани су радови из географије, војне географије и топографије, опште и војне историје: Пруско-данском рату, Немачко-француском рату, грађанском рату у Америци и људским губицима у том рату.

„Војин“ је редовно, у посебној рубрици, објављивао актуелне информације о: српској народној војсци, постављењима официра и прекомандама официра, расправама и предлозима Закона о преуређењу Академије, отварању нових трупних – војних школа у јединицама народне војске, војно-политичким проценама стања у Европи и на Балкану, могућим немирима и сукобима хришћана и турске војске итд.

Драгашевићев „Војин“ је темељ српске војне периодике и, уједно, драгоцен штиво за потомце Академије и младе офицере. Њиме је поправљено стање стручне литературе. Представљао је потпуно нов садржај и квалитетан извор информација неопходних за спознају теорије и праксе војне организације и њене терминологије. Преко садржаја часописа праћени су актуелни догађаји и промене у европској војној организацији и њеној пракси. Радови о техничким достигнућима у наоружавању, новом баруту, затим критички осврти и прикази нових књига подизали су углед часописа. И поред тога, Драгашевић је незадовољан тиме што се у српској војсци тешко „примају новине“, што се „живље“ не ради на „ширењу војничке књижевности“, што се више не уче „језици народа који окружују Србију“. Без обзира на то, часопис је постигао свој циљ и тиме што је постао корисно, незаобилазно и лако доступно штиво са војном тематиком и што је уједно био отворен за све који су желели да се окушају у књижевном раду.

Драгашевић је редовно писао за часопис. Преводио је и коментаришао преузете текстове из страних часописа и прилагођавао их „Војину”. Поменућемо тек неке од његових радова. Први текст (два наставка) односио се на пруско-дански рат 1864. године. У том тексту пише: намера је да часопис прати „рат који је у току” ради „упознавања устројства јединица обе стране”, какво је „њихово наоружање” и „какви су тактички поступци” у току борбених дејстава. Доста је писао о Војничкој академији у Северној Америци у West-Point-у. У тексту су објављени детаљи о отварању Академије (1864. године), њеној „организацији, смеровима, настави, задатцима школовања, условима пријема кандидата, наставном кадру”. Посебну целину његових радова чине текстови о српској војсци. Писао је о начелима четовања, о војној организацији, администрацији, тактици и стратегији, артиљерији и родовима оружја.

Често је обрађивао теме из географије, војне географије, топографије, картографије и историје ратне вештине. Његови радови вредни су пажње. У тексту „Путеви по Србији” описује њихову важност за „повезивање земаља и народа ради сопственог напретка и развитка”. Приказао је развој главних светских трговачких копнених и морских путева из Индије, Кине и Америке ка Европи. Уз текст је објавио карту главних трговачких путних праваца – марсељски (Александрија–Лондон) и тршћански (Александрија–Трст), који су обишли Балканско полуострвуо „због тешких политичких прилика и несигурности”. Занимљиво је да у том чланку истиче важност Солунске луке ради повезивања Солуна и Београда „жељезничким путем”.

Тематски садржаји из историје (ратови, родови војске, ратне вештине, актуелности из ратова) заузимају значајан део часописа. О тим темама, опет, најчешће пише сам Драгашевић. Новембра 1865. са ускићењем пише да је при премештању библиотеке Академије пронашао „две ратне заставе” и „једно писмо из 1851. Георгија Николајевића” из Дубровника из којег се види да заставе (и писмо) припадају Николи Шкуљевићу –Мостарцу који је учествовао у Карађорђевићим „ослободилачким ратовима”. Драгашевић је детаљно описао изглед застава и обећао да ће „их предати” Народном музеју.

У „Војину” су, са историјском тематиком, штампани текстови: „Бој на Грахову”, „Нега рањеника у рату и Женевска конвенција”, „Србски војници у ратовима 1792.-1801.година” (4 дела), „Хроника о учешћу

Срба у тим ратовима. У опису битака у којима су Срби чинили борбене подвиге (имена војника и признања) нашао је идеју да пише родољубиве песме које су посвећене српским војницима у том десетогодишњем рату „али, нажалост, не за своју слободу” већ за интересе Аустрије. Предност даје темама у којима су предмет обраде актуелности код српске и војски европских земаља. Писао је о српској војсци и њеним маневрима – „ми на тактики, може се рећи скоро ништа не радимо” и да би „се кроз маневре требало учити на искуствима битака ’посебно’ српске војске на Мишару и Суводолу”.

Из тих области у „Војину” су објављени: „Храброст и одважност жене-војника у Наполеоновој војсци - искуства из битака код Ајлаца и Фринланда (1807) и Ватерлоа (1815); „Војник на маршу - искуства осигурања војника кроз историју”; „Мисли о српској народној војсци-како се развијала српска војска, каква је српска војна мисао и какав су на њих имала учења страних војски”. У садржајима ових чланака провлачи се став да „страна искуства” треба „прилагођавати особеностима српске земље и народа”. У осам текстова о маневрима Драгашевић анализира обуку српских јединица у миру, а кроз примере из историје ратова закључује да се „услови увежбавања и обуке јединица морају што више приближити” ратним условима.

Занимљиви су радови Јована Драгашевића о Источном питању. У њима он чини осврт на, прво, политичку и војну ситуацију у Европи у време ратова за уједињење Немачке и Италије; затим на суштину пруско-аустриског рата који представља пример сукоба због превласти у немачком корпусу и планове како да се ратом то јединство осигура; друго, кроз призму о том рату пише о приликама на Балкану и претензијама Немачке на тај простор, јер још тада (1864) Бизмарк „црта нове карте” и извлачи административне линије о подели туђих територија; треће, војно-политичком анализом указивао је на суштину Источног питања - које је отворено дезинтеграцијом турског царства и које, пре свега, представља сукоб великих европских сила за поделу Балкана на интересне сфере и, четврто, а Драгашевић просто „не може да верује” у то, шта се „то тамо у демократској Европи стварно догађа”, па да „те велике државе које су и демократске и хришћанске Европе игноришу питање европских православних народа под турском влашћу (Србије, Грчке, Кипра)”.

Сарадници часописа

Темама о Балканском полуострву, приморју источног тропоља, војностратегијској процени Балканског полуострва и мора који га окружују, искуствима о обуци јединица страних армија, увођењу новог наоружања, значају извежбаности трупа, ратним искуствима европских војски и српске војске и здрављу јединица – Драгашевић отвара ново схватање војних наука у српској војсци. Преко тих садржаја остварен је утицај на српске официре да читањем наведених садржаја промишљају о тим темама, а онда да се и сами „окушају” у „стварању писаних дела”. Тиме је писана реч добила на значењу „као сведочанство о историји једног народа”, о томе како се „регрутовало, наоружавало, обучавало, постројавало, прехрањивало, борило и гинуло”.

Тако су, ненаметљиво, најчешћи сарадници часописа постали млади српски официри. Они су својим радовима обогатили његов садржај и побољшали квалитет. Тако је, на пример, Михаило Илић (6. класа 1861–1866. Војне академије) почео да пише за часопис 1867. одмах по завршетку Академије. Његов први текст о развоју и користи употребе „жлебног ватреног оружја” скренуо је пажњу. И за наредне бројеве „Војина” он преводи текстове са француског. У њима се говори о ратној срећи, односно расправља о томе да ли је успех у рату „ствар случајности” или, пак, успех зависи од, пре свега, вештине у командовању и тактичкој употреби јединица. Илић кроз текст вешто провлачи примере из историје ратова од Александра Великог и Цезара па преко Фридриха (пруског краља) до Наполеонових похода. Илићеви радови о животу и раду српских јединица, њиховој организацији, вештини руковођења и командовања, обуци и дисциплини као предуслову да „би народна војска могла, часно да извршава своје свете дужности” представљају критику постојеће праксе, а уједно и сугестију како са „војском треба радити”. О особинама које треба да красе великог војсковођу наводи да су то: храброст, испречност, снажљивост у простору, мудрост, лукавост, разборитост, одлучност, постојаност, веселост и слично. Илић је аутор чланака из историје ратова (од Старе Грчке, Рима, преко изузетног руског војсковође Суворова до Наполеона), наоружању, обуци, организацији, вежбању и употреби јединица итд. Укупно је објавио чак тридесет радова од којих су неки излазили у 18 наставака.

Поред њега за „Војин“ су писали и други официри. Питомци пете класе (официри) Академије објавили су преко 30 наслова. Јован Мишковић објавио је 22 чланка, Стеван Велимировић осам, а Младен Јанковић шест. По пет чланака за „Војин“ написали су кадети 6. класе Светозар Магдаленић и Јеврем Велимировић и Стојан Стокић из седме класе. По три текста урадили су Димитрије Ђурић из треће класе, Сава Петровић, Адолф Сертић, Радомир Путник из шесте класе, Љубомир Ивановић из друге класе и Владимир Илић, Јеврем Марковић из треће класе и Константин Миловановић, Александар Протић и Павле Ђорђевић из пете класе итд. Од укупно 450 чланака Драгашевић је написао 78, а као уредник, у име редакције, 26 пута се обраћао претплатницима.

Увидом у садржаје свих бројева лако се запажа да је часопис постепено добијао устаљену тематску оријентацију и структуру. У том смислу редовно су под једним насловом објављивани текстови (са коментарима) о свим врстама војничке „делатности“ у европској војној теорији и пракси. Садржаји чланака обогаћивани су информацијама о војним школама и отварању нових војних школа и академија у Русији, Америци, Аустрији, Немачкој и, наравно, у Србији. Вредни пажње су они радови који садрже податке о политичко-војним превирањима у Европи, на Балканском полуострву о сукобима великих сила због територијалних претензија у Источној кризи. Занимљиви радови објављени су о наоружању и снази турске и других европских армија. Задивљујуће је да је „Војин“ успевао да објављује радове о: међународним ратним конвенцијама; положају и заштити рањеника; женама у рату; новој војнострочној литератури, Клаузевицу и другим војним теоретичарима. Посебну вредност „Војину“ даје објављивана библиографија свих радова која је штампана на крају сваке календарске године, у форми посебног прилога.

Покретање и седмогодишње штампање „Војина“ има вишеструки значај. Сам тај чин представља визионарски подухват Јована Драгашевића, иако му је држава помагала. Захваљујући том часопису обогаћена је стручна литература, а питомци и официри усмерени су на систематски рад и учење. Чињеница да је часопис постао литература вредна пажње и да је „продрмао“ кадрове српске војске да прихвате потребу за стручним усавршавањем; спознају значај квалитетне обуке војника, значај неговања традиционалних вредности српског рода сврставају „Војин“ у лист од просветитељског значаја.

То потврђују радови Михаила Илића, Јована Мишковића, Љубомира Ивановића, Јована Велимировића, Стојана Стокића, Светозара Магдаленовића, Радомира Путника и других. Сви они ће у ослободилачким ратовима српског народа, крајем 19. и почетку 20. века, показати своје лично херојство и изузетно знање у вођењу ратних операција.

Драгашевић, лично разочаран, невољно је одлучио да, после седам година излажења, „заустави“ штампање „Војина“. О томе ће записати: „тешком муком покренут“, још „теже је одржаван“, па је „морао стати“. У његовом тексту о том чину осећа се горчина, јер је српској војсци био потребни „једини војнички журнал“ у Србији. На жалост, пише Драгашевић, „Војин“ је „постао нишан“ за оне којима је он сметао и који су, због тога, осећали потребу да га уклоне „са пута“ иако „нисам био њима на путу“.

„Војин“ није престао да излази само због тога, него, пре свега због небриге војних власти за часопис, а онда и због немара официрског кадра који је, када је часопису претила опасност да буде „заустављен“, морао да стане у његову одбрану. Морали су, и војне власти и официри, да га одбране, јер је постао уџбеник и за официре народне војске и за оне који нису могли добити бољу књигу или да користе сручну литературу на европским језицима.

Часопис „Војин“ престао је да излази октобра 1870. године. Био је то изнуђен корак на који се одлучио његов оснивач, уредник, писац и финансијер. Све време излажења „Војина“ није ишло лако. Материјална оскудица, мали број претплатника, нередовне уплате претплата, недовољна помоћ војних и државних структура оптерећивало је редовност штампања нових бројева. Оптерећен бројним обавезама, Јован Драгашевић није успео финансијски да одржи „Војин“ и да га одбрани од недобронамерних критика објављених у листу „Србија“. Без обзира на то, „Војин“ је остварио огроман помак у побољшавању писмености. Његови садржаји су питомцима и официрима српске војске олакшали спознају суштине војних наука, као битне претпоставке за квалитетну обуку.

Драгашевић као уредник „Ратника“

Брзо се, у српској војсци, њеној Академији и код професора осетио недостатак „Војина“. У Драгашевићу не престаје да траје и живи идеја да српска војска мора да има свој часопис – своје стручно гла-

сило. Прича о његовом часопису је његова редовна тема. Стално је понавља и тиме „притиска” своје сараднике који су са њим носили терет „Војина”. О томе разговара и са начелником Главног Ђенералштаба српске војске и са министром војним. На крају се његова вишегодишња упорност исплатила. Министар војни Јован Мишковић написао је, 12. јануар 1879, наредбу о оснивању војног листа под називом „Ратник”. И сам Мишковић био је редован сарадник „Војина” и био убеђен да српска војска треба да има свој лист. Знао је и то да ни Академија, ни млади официрски кадар, ни друге старешине српске војске немају богате библиотеке на српском језику, што је био аргумент да се актуелизује питање новог часописа у Министарству војске и Главном Ђенералштабу. Захваљујући тим околностима, министар војни ће у јануару 1876. године у наредби официрима, наредним старешинама и подофицирима, написати: „Доста је времена прошло од како је наша војска без свог гласила - без војног листа “. Утицај тог недостатка на „нашу војску може да цени само онај, који зна какву улогу игра данас” књижевност у свету. Његов јасан став да је војска „без свога листа као човек без говора”, да због тога „војни проналасци и успеси ратне вештине остају, нечувени и неопажени у таквој восци, војна знања остају својина и право само извесног броја људи. Многи корисни рад остане довека непознат, многу плодну мисао поједе прашина” био је, поред Драгашевићевог инсистирања, одлучујући, па је министар наредио да српска војска добије свој лист.

Ставови министра војног и његова одлука да покрене нови војни лист „Ратник” индетични су са идејама за које се залагао Драгашевић па је било сасвим „у реду” и очекивано да министар баш њега постави за главног уредника часописа, уједно за начелника Историјског одељења при Главном Ђенералштабу. У наредби о издавању новог часописа министар, што за таква докумената није уобичајено, готово до детаља образлаже своју идеју и намере. О томе пише: „После свршених ратова (1876.-1878) кад се наша војска на основу стечених искустава бојних, има да препороди и учврсти- војни лист нам је неоспорно неопходан. Стога сам решио да почетком ове (1879.) године, отпочне излазити војни лист под именом „Ратник”. Лист ће бити „научан и популаран”, приступан „свима и свакоме и зато треба да ухвати што већег земљишта у војсци”. Штампаше се „месечно од 6 до 8 табака велике осмине са сликама, цртежима, плановима и картама”. Њиме је официрима „који имају научне спреме” створена прилика

да „покажу своје знање и воља за рад - учећи узајамно себе и друге” да, баш због тога, не треба „бити ни једног официра у восци који неће прихватити овај лист” и да „сви требају помоћи да он што кориснији буде”.

Да се не би губило време око разраде задатака и са конципирањем садржаја, Јован Мишковић (од почетка 1879. министар) 6. јануара 1879. године наређује начелнику Ђенералштаба да се садржај „Ратника” „постави тако” да мора имати три целине: прву, званични део, у којем ће се штампати сви „војни закони, укази, прописи, објашњења, рапорти, извешћа, реферати”, односно све што буде од значаја и вредно за војску; другу: научни и поучни део, који ће објављивати начела и поуке из свих војних грана организације и администрације, тактике и стратегије, географије и топографије, фортификације и грађевине, артиљерије и технике, судства и лекарства, историје и етнолографије, премеравања и крокирања, статистике и економије. Односно, овај део „обухватиће садржаје како из целокупних наука за специјалисте тако и популарне поуке за шири круг војних читалаца”. Трећу целину чине новине и књижевност (домаћа и страна), где ће се штампати „сви проналасци у свим војним гранама од вредности” и сва „нова дела било само адреса са ценом, било и кратки извод са рефератом” из кога је „препознатљив садржај и вредност наведеног дела”.

Мишковић је био врло способан официр, који је у ратовима 1876–78. године показао своје војничке врлине. У миру је био заговорник реформе и унапређења обуке српске војске. Конкретно, био је постојан, храбар, упоран истраживач, писац и већ признати научник. Зато у припреми новог часописа иде

Из фото-албума породице Драгашевић

корак напред тиме што ништа није препустио „случају“, па је разрадио и поставио методологију рада редакције – од избора чланака, њиховог вредновања, груписања радова према рубрикама у садржају часописа до припреме за објављивање. При свему томе инсистирао је да се у примљеним радовима, у њиховом садржају „огледа такт, углађеност и војно васпитање; а у критици чиста објективност“.

Ова одлука, у односу на време када је „живео“ Драгашевићев „Војин“ реализована је у знатно повољнијим условима – завршени су ослободилачки ратови Србије против Турске (1876–1878), а на Берлинском конгресу (13. јун – 13. јул 1878) Србија је призната као независна држава. Свакако да су то врло значајни догађаји у историји српског народа и његове војске, чиме су се стекли бољи услови да се почне штампати војни часопис научног и информативног садржаја.

У првим годинама излагања „Ратник“ је имао два подједнако важна задатка: први, да као *Службени војни лист* објављује документа највиших органа државе и Војске која су била неопходна за „уредан живот“ војске и, други, да се редовним штампањем краћих састава из области војне књижевности и из савремених војних догађања побољшава научна спрема и стручна информисаност официрског кора. У оквиру тих задатих смерница „Ратник“ је у првих 20 бројева у рубрици Званични део објавио преко осамдесет текстова о уређењу војске, 120 чланака научног карактера и 75 кратких информативних текстова.

Од 1881. године у српској војсци је установљен *Службени војни лист*, па је тиме престала потреба да се у „Ратнику“ штампају званична документа државе, Министарства одбране и Генералштаба. Од тада, на предлог главног уредника Драгашевића, „Ратник“ је добио нову структуру садржаја у којој доминирају теме из области војних наука. Радови су, пре свега, научног, па тек онда текстови информативно-библиографског карактера. Исте 1881. године уредништво часописа је под утицајем Мишковића, Драгашевића, Стојана Стокића, Стојана Грујића, Ј. Прапорчетовића, Руменића и других највернијих сарадника обогатило тематски садржај „Ратника“ увођењем нових рубрика. Тиме су оне прецизније одређене према квалитету и карактеру радова, а тематска структура садржаја „Ратника“ усталила се на следеће целине: (I) Научни и поучни део, (II) Новости и различности, (III) Преглед новина и (IV) Књижевност. Истовремено, организацијски је установљена редакција и администрација часописа, са тачним описом њихових обавеза и дужности. Знало се да је Јован Драгашевић

редактор листа и уједно начелник Историјског одељења, и да сам оцењује квалитет радова, или их, ако има потребе, шаље на оцену начелнику Главног Ђенералштаба. Тој додатној или двострукој оцени квалитета текстова подлежали су оригинални радови који би, због цензуре, могли изазвати полемику. Одлуку о томе „који ће се чланак и када” уврстити у садржај часописа и са каквим хонораром доносили су заједно редактор и начелник Главног Ђенералштаба. У припреми часописа за објављивање сарађивао је администратор који је „прегледао новине и журнале”, вршио коректуру, припремао потребне планове и карте и вршио дистрибуцију листа. Благајник часописа, уједно и рачуновођа Главног Ђенералштаба, водио је финансије часописа (преплата, белешке о новцу зарађеног од продаје часописа, податке о финансијама које часопис има од државне помоћи).

Афирмативно одређење, стално интересовање и подршка Министарства и Ђенералштаба српске војске редакцији часописа и, наравно, способност главног уредника Драгашевића, чланова редакције и администратора били су пресудни чиниоци да „Ратник” постане најраспрострањеније књижевно штиво у српској војсци. Јер, часопис је објављивао само квалитетне радове који су били у функцији едукације официрских кадрова. Те повољне околности давале су елан редакцији „Ратника” да се боље организује и интезивније ради на прикупљању радова о ослободилачким ратовима Србије 1876–1878. Самоиницијативно, Драгашевић се обраћа „командантима, командирима” и свим „вођама засебних одељења да изврше опис рада” јединица са „којима су у последња два рата командовали”, да забележе: када се и како у рат пошло, под којом вишом командом, са каквом опремом, какви су при томе били маршеви, логори, становање, исхрана, време и земљиште, а, уколико је могуће, да својим списима додају кроки и опис земљишта. Захваљујући таквом приступу, обавезама и раду, за непуних осам година објављено је 89 бројева „Ратника” од којих су два двоброја – први за новембар–децембар 1885, као посебна књига под насловом – О болницама и касарнама са хигијенског гледишта; а други за новембар–децембар 1886, али са уобичајени садржајем. О „нашем рату 1876.-1878.” објављено је 34 чланка – о обостраној мобилизацији, концентрацији, груписању и борбеним дејствима сукобљених снага.

Да би се, бар донекле, сагледао обим урађеног посла, вреди истаћи да је до половине 1888, до када је главни редактор био Драга-

шевић, све време постојала рубрика, односно садржај под насловом Научни и поучни део, у оквиру којег је објављено преко 600 чланака. Садржаји и обим других рубрика се мењао и знатно су мање присутни у „Ратнику“. Тако је под насловом Различитости или Новости и различности (рубрика мења наслов) и Књижевност – нове књиге, објављено преко 200 кратких текстова.

Драгашевић је од јануара 1879. године до половине (спремљене за штампу, свеска за јуни–јули) 1888. године уредио и објавио 109 бројева „Ратника“. У првој години објављена су три двоброја (јануар–фебруар, март–април и мај–јуни), а онда по један двоброј у 1880, 1885. и 1886. години. У 1879. години у 9 бројева објављено је 125 чланака или по једном броју часописа чак 14 текстова. Од тада па до јула 1888. године у просеку је у једном броју објављивано по 10,5 чланака. Укупно је у свим свескама часописа које је уређивао Драгашевић објављено 929 чланака, од којих се 621 односи на садржај рубрике „Научни и поучни део“, односно они текстови који су били у функцији наставног процеса у Нижој и Вишој школи Војне академије. Осталих 308 чланака објављено је у рубрикама: 1) Званични део (закони, укази, правила, извешћа, реферати и рапорти); 2) Различитости или Новости и различитости; 3) Књижевност; Новине (штампа, преглед штампе, страни часописи) и 4) Некролози.

Као уредник–редактор Јован Драгашевић улаже огромне напоре да са новим „војничким“ часописом постигне оно што није успео са „Војином“. Свакако да му је искуство у вођењу „Војина“ значајно помогло да, поред инструкција, лакше и брже одреди тематски профил часописа, структуру садржаја, односно називе рубрика. Тако су, осим првог обавезног садржаја, службени део (закони), наслови осталих рубрика, у почетку излагања „Ратника“ исти као и у „Војину“. Драгашевић, поред обавеза у редакцији, обавља дужност начелника Историјског одељења и, истовремено, свакодневно у Академији реализује наставу из осам предмета. Без обзира на то, успева да, из броја у број, иновира садржај „Ратника“ новим темама. Најчешће су то радови из географије, историје и историје ратова и „историје нашег рата 1876.-1878“. У часопису је било знатно мање његових радова него у „Војину“. Најчешће је писао текстове из војне географије и о илирском полуострву. У њима је описивао земљиште, са војногеографског аспекта, на којем су српске трупе дејствовале за време ратова против Турске 1876–1878. године. Његови радови са овом тематиком шам-

пани су у 19 бројева на чак 753 стране, а због актуелности садржаја и квалитета постали су незаобилазна литература за питомце Ниже и официре Више школе Војне академије.

По тематској структури, методологији обраде питања из војне географије као „основи стратегије”, војне топографије „која чини основу тактике” и опису како „војна географија испитује и оцењује” рељеф, конфигурацију и положај земљишта „с војног погледа” – радови Јована Драгашевића чине квалитетан извор сазнања. Они су инспиративни у сагледавању значаја географије Балкана и његовог рељефа и положаја, не само са историјског већ и актуелног значаја око којег се све време сукобљавају интереси експанзионистичких политика великих западноевропских држава.

У „Ратнику”, који је непуних 10 година уређивао Јован Драгашевић, налазили су се врло вредни садржаји рубрике: Званични део – закони, укази и правила. То је, у ствари, био „Службени војни лист”. Та рубрика је постојала само прве две године излагања, а у њој су се налазила званична документа државних органа, Министарства одбране, Ђенералштаба и свих сегмената од организације, формације, постављењима и прекомандама, до оних из рада и живота јединица српске војске, војних школа и њених кадрова.

У рубрици „Научни и поучни део” објављиване су новине и „расправе, по свим војним гранама”, а најчешћи садржаји били су из стратегије, тактике, родова оружја, посебно артиљерије и њеног наоружања, као и инжињерије који су се односили на значај фортификација. Наравно, и радови из војне географије, статистике, етнографије, историје, међународног права, судства и лекарства завређују интересовање младих научника.

За изучавање тема о српској војсци и војним наукама врло занимљивим чине се наслови: Ново оружје и нова тактика родова оружја; Савремено наоружање европских држава са пољском артиљеријом; Наставни планови и обука јединица; Реорганизација: турске, немачке, аустроугарске војске; Американска оцена о улози бајонета у рату 1877.-1878.; Вештина ратовања европских и турске војске; Значај ватре у боју; Војни телеграф у рату 1876. године; Први прелаз Руса преко Балкана; Опсада Леца; Наоружање и тактика артиљерије; Посматрање о железницама; Поступак јединица при брзом утврђивању; Војно уређење Бугарске; Пуцање (гађање) на великим даљинама; Наша артиљерија у борбама код Беле Паланке и Пиро-

та; Стратегијска служба коњице; Немачка војска (белешке); Путовање по Голаку; Лекарско регистровање младих за војску; Мерење висина холестериком; Премеравање Србије; Попуњавање пешадије са подофицирима; Шта ваља да се ради, па да се наша војска осигура добрим кадром нижих чинова; Бугарска народна војска; Вођа патроле (аутор Петар Бојовић још као питомац Академије); Официрски зборови; Погинули и рањени у српском рату 1876. године; Бојни поретци; Ново француско уређење генералштабне службе; Војне науке у грађанским школама у Мађарској; Потребе изучавања војносудских закона; Улога брзе ариљерије у источном рату 1877.године; Рад Дринске дивизије у српско-турском рату 1876.године; Испит артљеријских капетана у пруској војсци; Руска правила за расипни строј; Наша војна администрација; Обучавање пешадије за борбу у шуми; Белешке из војне историје; Бирање регрута за родове оружја наше војске; Студија о тактици; Војногеографски опис бојишта на доњем Дунаву; Студија о тактици артљерије; Војска и војнички санитет итд.

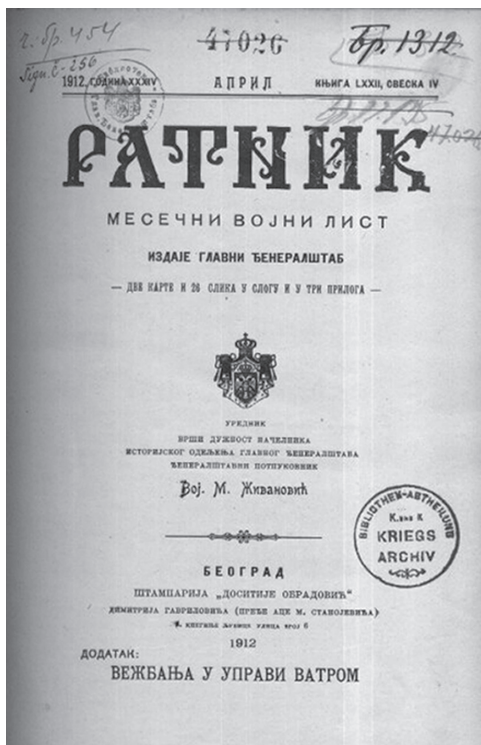
Садржаје „Ратника” до половине 1888. обележили су радови из историје: Опсада и освајање Плевне (превод); Наша артиљерија у борбама код Беле Паланке и Пирота; Рад Дринске дивизије у српско-турском рату 1876.године. (текстови од фебруара до августа 1881.). Посебну вредност, као извор првог реда, представљају садржаји који се објављују од фебруара 1882. под насловима: *Белешке из војне историје и Грађа за историју најновијег рата Србије са Турском; Аустро-Угарске операције у Далмацији 1869.; Грађа за рад Дринске војске у рату 1876.; Бој на Иванковцу; Засовци-или ровови из периода првог и другог српског устанка; Српско-бугарска војска 1885./6. Под насловом- Грађа за војну историју- у континуитету су од октобра 1886. до септембра 1888. Године објављивани радови о обостраним поступцима јединица, сукобљених снага и њихова борбена дејства. Радови Јована Драгашевића- Војна географија полуострва Илирског и Опседање града Бара су обележили први двоброј (I-II 1879.).После тог најчешће је писао радове из Војне географије и историје, мада његова дела Кротографија, Автобиографија - Аеропаг или Успомене на Берлински конгрес 1878. године, Македонски Словени- отворено писмо редакцији Руско-Славјанскога календара за 1890. завређују пажњу.*

Када се пажљиво анализирају тематски садржаји „Ратника”, методологија интерпретирања конкретних питања, повезивање и препли-

тања њихових садржаја (тактика ратовања и њена условљеност врстом наоружања), стиче се импресиван утисак да су аутори владали предметима ратне вештине и да су на основу тога предлагали новине у програмима за обуку јединица и школовање официрских кадрова српске војске. Неспорно, Јован Драгашевић је пресудно утицао на то да „Ратник” објављује квалитетне радове и да, и данас, представља извор првога реда. Његове јасне језичке конструкције и интерпретације биле су, и јесу, вредан архивски извор у којем доминира фактографија и лепота писане речи.

Али, и поред неспорних резултата „Ратник“ је, исто као и „Војин“, био изложен недобронамерним критикама. Понављала се иста накардна пракса да се без основа и аргумената оспорава квалитет научних радова, а тиме и часописа. Тако у листу „Отаџбина“ (свеска из јануара 1882. год.) аутор чланка „Кокин магацин“ замера „Ратнику“ што „ћути и не говори о том проналаску“, о „изуму сина наше домовине“. Драгашевић је одмах реаговао и стао у одбрану „Ратника“ исто као што је бранио „Војин“, а текст из „Отаџбине“ назвао је „злослутним приговором“ који „одсудно одбијамо од Ратника“. У одговору Драгашевић је морао да објашњава да се редакција „Ратника“ држи принципа: научност, објективност и истинитост, да је „Ратник“ тиме постао поштован и цењени часопис, да има велики број читалаца, да је његов садржај незаобилазан „за ствари војничке“ и да се захваљујући квалитету радова дистрибуира (иде) у „Енглеску, Шведску, Француску, Немачку, Аусрију, Русију, Италију“.

Док је својим одговорним радом редакција часописа, из броја у број, побољшавала његов квалитет, тематске садржаје чинила разноврсним и док је

часопис истовремено успешно одолевао „недобронамерним, ненаданим и нестручним критикама” – дотле је администрација „Ратника” „кочила рад Редакције”. Због тога је половином 1888. довела у питање одржавања планске динамике у објављивању нових бројева. Опет су се појавили проблеми материјалне природе, због којих је привремено, на кратко, заустављено штампање „Ратника”.

Драгашевић није издржао темпо који је сам себи наметнуо. Није успевао да са истим еланом обавља више тешких и одговорних дужности – професора, начелника Историјског одељења, уредника и редактора. Био је жестоки заговорник и борац да српска војска мора неговати војну књижевност, да се мора обезбедити стручна литература, да питомци Академије и официри имају потребне услове да стичу нова знања и прате развој савремене научне војне мисли европских војски, посебно из ратне вештине и њених предмета – да се усавршавају. Међутим, посустајао је.

Опседнут стваралачким заносом, оптерећен бројним обавезама, вршилац дужности начелника Главног Ђенералштаба, професор, научник, књижевник, песник, путописац и, на послетку, дипломата (учесник Берлинског конгреса), заслуживао је свако поштовање и одмену. Све године његове каријере, од командира роте, преко катедре и брилијантне каријере професора, преко уредника „Војина” и „Ратника”, до научника и академика, учиниле су да Јован Драгашевић стекне огроман углед у српском народу и његовој војсци. Био је, у свом времену, један од најумнијих личности које је однеговао и имао српски народ у 19. и почетком 20. века.

НАЧЕЛНИК ИСТОРИЈСКОГ ОДЕЉЕЊА И РОДОНАЧЕЛНИК ВОЈНЕ АРХИВИСТИКЕ

Историја је памћење једног народа. Она бележи све или све значајније догађаје, место и улогу појединца у њима, учешћу група и читавог народа. Сви они су, хронолошки, објективно или пристрасно, сваки на свој начин забележени у документима. А онда су, временом, ти документи, који се у време настајања, најчешће, неадекватно вреднују постали за науку, за проучавање минулих времена непроцењиво благо. На основу тих писаних и других материјалних трагова, историјска наука проучава прошлост, узрочно-последичном релацијом догађаје претаче у закономерност историјских процеса у који-

ма хронолошки датирани и догађаји и личности у њима имају своје место или као след приче или као међаш у трајању.

Срби од памтивека живе на просторима Балкана. О томе, о траговима њиховог живљења на овим, али и на другим просторима написане су на стотине и стотине, па и хиљаде књига. Осим тога, у њима је, као и у другој историографској литератури, забележено, односно детаљно описано, да је Балкан колевка европске цивилизације. Неспорно, на његовим просторима, прецизније – на српским земљама, налазили су се и трагови старих култура, пре свих Лепенски вир, Гамзиград, Медијана итд.

Поменули смо те, у светској баштини забележене и незаобилазне трагове цивилизације. Међутим, после тога о историји ових простора и народа који на њему живе постоји прекид памћења чак од неколико векова. Историјска наука никако да одговори на питање како то да о Балкану и народима који ту живе нема сачуваних и поузданих трагова. У таквим околностима историјска наука, преузимајући текстове западне историографије, бележи да су Срби на овим просторима присутни тек од половине првог миленијума нове ере. Ако је тако, а српска историографија је то прихватила као неспорно, онда су они (Срби) заиста врло брзо, за свега неколико векова, остварили изузетан напредак, тако да су већ у 12, односно 13. веку, па све до друге половине 15. века, имали своју велику и напредну државу, развијену привреду, културу и богат духовни живот. Због тих чињеница они и њихова држава били су у то време напреднији од народа западних краљевина и царевина.

Срби су крајем 14, односно у 15. веку, пали под турску окупацију, под којом су многи пропали. Туђин им је отимао и уништавао материјална добра, затирао трагове културе, цивилизације и вере, протеривао их са плодних ораница и њихових огњишта у планине и гудуре, насртао им и на душу и на веру. Ни под тим околностима нису се предавали. Туђину су непрекидно пружали отпор. Њихово јунаштво и непокор народни певач памти. Песмом, са колена на колено, о томе се прича. Не записује. Ту континуирану историју и патњу српског народа Јован Драгашевић је испричао у песмама „Јека од гусала” и „Курсула”.

Због тога, нажалост, о бунту и војном организовању Срба од половине 15. до краја 18, односно од почетка 19. века мало је писаних извора. Озбиљан помак у записивању догађаја, прављењу докумената у времену живљења учињен је тек од устаничке 1804. године. У

бурним временима, када се у Европи 19. века распламсава борба и завршава процес стварања националних држава и њихових војски, што је на Балкану, под утицајем европских сила и због њихових интереса, заустављено – Срби још увек, ни тада, немају прави осећај и потребу да забележе догађаје и људе у њима и тако оставе писане трагове о својој историји у којој доминира борба за стицање и одбрану слободе, независности и реafirмацију државности.

У укупној историји човечанства век је малени сегмент у трајању, али у историји српског народа век, посебно 19. и 20, због онога кроз шта је све пролазио, представља „вечност“. У том времену јасно се разазнаје процес стварања његових првих војних формација, континуираног развоја војних школа, профилисање официрских кадрова према родовима оружја, а тек се назире, иако је национални осећај у сталном успону, покушаји стварања националног програма о ослобођењу целог српског народа и његово окупљање у једну државу (Запад се противи и без разлога плаши уједињења српског народа).

Све до 1876. године нема организованог рада на прикупљању и чувању докумената. Истина, на основу малобројних сачуваних списа, али не војне провенијенције, знамо како је Карађорђе, вођа српског устанка 1804, створио прве војне формације, како је бирао командни кадар и како је тај кадар успешно командовао устаничком војском. Знамо и како је Милош Обреновић све време трајања устанка 1815. био „лудо“ храбар, али и то како је у кризним временима – у устанку, на бојишту – када су са две стране на њега кренуле две турске војске, био вичан преговарач и како је после рата, мада је био неписмен, био свестан значења школованог кадра – отворио прво Гвардијску школу а затим и Академију да би припремио и имао кадрове за потребе државе и војске.

Најстарији документ, који се чува у Војном архиву, потиче управо из тих времена. Сачувани документи архивске грађе садрже занимљиве податке о: гарнизону „војинству“; отварању и раду прве војне фабрике – Тополивнице, чувању и складиштењу барута и топова; отварању и раду Артиљеријске школе; организацији и формацији стајаће и активне војске и школовању српских официра у страним земљама.

То су показатељи који казују да је од Милошевог времена, а нарочито од четрдесетих година 19. века, знатно већа пажња посвећивана записивању догађаја, писању, прикупљању и чувању докумената.

Крупан помак, који код Срба представља међаш у развоју архивистике и историјске науке, учинио је 1865. године поручник Јован Драгашевић, тиме што је министру војном предложио да се при војсци формира посебно одељење за историју које ће уједно и да „пробира дата“. Да би био сигуран да ће та његова идеја бити реализована, коју је министар војни добро разумео и прихватио, Јован Драгашевић је написао о њој два пројекта. У првом разрађује начин скупљања грађе и тумачи њен значај за српску ратну историју, а у другом прави „скицу“ како да се скупља грађа за нову српску историју. Драгашевићев предлог, стар 150 година, и данас је актуелан са аспекта архивистичке праксе. У својим радовима Драгашевић је указивао на небригу за националну идеју и архивску грађу. Бринула га је могућност „да ће српско потомство, ако се нешто не учини, заборавити славна дела својих предака“, па је записивао да је „сваки народ славан који имаде славна дела“, и „ако она остану непозната“ народ неће знати своју историју. Зато је нужно да се сва она „скупе, побележе, да се метну у историју као чуварку народног живота, да их потомство зна, а тиме уважава, поштује и подржава“.

Предлог Јована Драгашевића усвојен је тек после 11 година, 24. јануара (5. фебруара по новом календару) 1876. године. Указом о устројству Главног Ђенералштаба формирано је треће, Историјско одељење, које „прибира дата за ратну историју, пише их, уређује и чува, и под њим стоје библиотеке и цела ђенералштабна архива“. Урађено је то, ипак, у правом тренутку, јер ће само неколико месеци касније Србија водити ослободилачке ратове против Турске (од 1876. до 1878). Зог тога рад Историјског одељења није могао бити много видљив. О српско-турским ратовима прикупило се тек нешто архивске грађе, и то захваљујући самом начелнику тог одељења – Драгашевићу.

Одређеније, прикупљање архивске грађе у рату није било у првом плану. Међутим, одмах по завршетку рата Драгашевић се „побринуо да се прикупе сва дата која су за опис тога рата потребна“. То се „није могло да постигне. Пре свега због рата 1877.-1878. обуставио је радњу на томе“. Ипак, децембра 1876. „учини се нужан корак“, који се „понови 1879. и добију све депеше које се тичу војске из тога времена“.

Захваљујући томе, Историјско одељење је прикупило чак 160.000 депеша са драгоценим подацима о Моравској и Тимочкој војсци, командовању и динамици рата 1876. године. Међутим, Историјско одељење није имало шифранте „да брзо протумачи депеше“. За тај

посао било му је потребно (рачуница из 1880. године) „ако раде најмање шест стручних особа - најмање четири године”. Драгашевић је, не желећи „да се исти посао у заборав баца” саставио нову скицу, на основу „оних дата, што их у архиви својој има” како да се прикупљају друга документа „за Хисторију тога рата”. Скица је, након тога „расписана свима официрима, који су уделни били у томе рату”, да они, „на основу својих бележења и свога памћења у овој скици, или попуне, или поправе, или измене оно што би по њиховом знању недостајало или другојачије било”. Када се „све те белешке покупе и уреде” онда би се „оне имале уредити, у свезу и складу довести, и једне према другима оценити, па, на основу овога живог градива почети писати Хисторију тога рата”. Драгашевић не препушта ништа случају, па од „Хисторијског одељења” тражи да „приступи извршавању свога посла” и да „при свим оскудицама и незгодама”, а „опет имамо рат” одмах приступи слању скица са инструкцијама како да их официри што „исправније” попуне. При попуњавању „скица о рату 1876.” учесници борбених дејстава, они који су командовали јединицама, требало је „да своје ‘скице’ попуне, или измене или поправе у односу на примењене планове”, да у њих „унесу онако како имају записато” у „својим белешкама” или „према сећању” и тако исправе садржај скице који се односи на „распоред трупа или утврђење, и у односу на састав појединих делова војске и оружја”, да се при томе „не заборави” да се упише „ко је командовао (старешина)”, да нарочиту „пажњу ваља обратити на време када је и шта наређено да се ради или кад се и шта урадило, везујући га увек за прилике које су за то време биле или меродавне, или последица његова”. Ако старешине јединица „у објашњењу својих ствари, који не беху у домашају дотичног официра или карактеришу моменат у коме се који старешина осећао да налази” нека напишу „шта је ко у извесном часу мислио да треба радити и колико се с том његовом мишљу подударала добивена наредба”.

Све је то „непходно и потребно”, пише Драгашевић, јер је за „Хисторију главна ствар истина”, да је она „једина кадра да осветли и оно, што некада није светла”. Због тога, у „интересу је саме ствари” да се при попуњавању скица или писању „овога или онога” не треба руководити „личним” или „неким приватним обзирима”, што „Хисторија не трпи. Није добро да се нешто прећути или изврне само да би ствар изгледала светлије, или извршиоци њени оправданији”, јер то би „шкودило и ствари и људима више, него и најнепријатнија истина”.

Прикупљена документа и попуњене „скице о борбеним радњама“, току дејстава и „исходу борбе и боја“ треба да буду „што уверљивија“ и да имају „све добре и све неуспеле акције“. Сви прикупљени материјали „свака проблематика или оштрија критика или безобзирна оцена сматра се као чистом и строго поверљива ствари остаће у Архиви под печатом о којој ће знати само један и то онај који ће Хисторију писати и нико више и нико други“ и да своје скице, напослетку, могу слати „на личног Начелника Хисторијског одељења - на одељење“ – Драгашевићу.

На сарадњу у овом осетљивом послу позвани су и они официри који су у рату били, а нису добили „ове скице“, јер би и они „ својим белешкама и знањем могли допринети овом послу“. „Зато, нека скицу потраже у команди, да је користећи своје белешке попуне, а они који буду белешке писали по чувењу треба на посебном папиру да назначе од кога је, где, када и којом приликом чуо“ нешто о борбама. И, на крају, свако ко је примио скицу „треба да се сматра морално обавезан и формално дужан“ да белешке које има и које је користио за попуњавање „скице“ све пошаље Историјском одељењу „уз повратак ове скице“.

Скицу (врста Упитника) о прикупљању грађе за историју рата пришло је преко 50 официра и три професора. Сви су, почев од Милојка Лешјанина, Саве Грујића, Косте Протића, Узун Мирковића, Стевана Здравковића, Љубомира Ивановића и професора Лозанића дали допринос у прикупљању докумената и података о рату 1876, и сви су добили књигу (у рукопису) „грађа за историју нашег рата 1876. год.“ ради допуне и исправке.

По завршетку другог рата 1878. Драгашевић је знатно интензивирао рад Историјског одељења на прикупљању докумената о ратовима. По истој методологији скупљена је богата „грађа за историју нашег рата“ у којој су забележени сви битни подаци. Истовремено, упоредо са прикупљањем докумената о ослободилачким ратовима Србије 1876–1878. године „Ратник“ је, на основу тога, о њима објављивао радове. Захваљујући томе, само у прве четири године по завршетку рата под насловом „Грађа за историју нашег рата“ штампано је преко шездесет и пет чланака. Најчешће су писали: Сава Грујић, Радомир Путник, Магдаленић, Милош Јовановић, Иван Павловић и Коста Протић. Велики број радова написан је о почетном распореду снага, затим о обостраним ратним плановима, јачини снага,

мобилизацији и концентрацији (распореду) снага уочи и у току борбених дејстава. У посебним радовима аутори су описивали борбе око Зајечара, код Великог извора, Шиљеговца, Ђуниса, Кревета, у долини Мораве, Грамаде, Ак (Беле) Паланке, Ниша. Објављени посебни радови о Тимочкој и Моравској војсци, о дејствима Дринске дивизије и Шумадијског корпуса. Аутори ових радови углавном су били официри који су у рату командовали јединицама. Зато за историјографију представљају вредан архивски извор. Својом „скицом” о нужности прикупљања докумената о тек завршеном рату, Драгашевић не само што је иницирао рад на прикупљању докумената него је скицом олакшао тај рад и одредио правац и суштину архивистичке делатности. Тиме је дао значај документима као незаобилазном извору за изучавање историје ратова. Управо, захваљујући таквом поступању, Архивистика је нашла пуни смисао израза „чуварка народног памћења”.

Драгашевић је први написао правило – „скицу” како треба прикупљати грађу, а његова упорност да је „нужно и потребно прикупљање и чување дата” (докумената) има трајно значење, јер представља брану „лаком забораву”, а онда и, пре свега, због изучавања минулих времена и памћења дела великана нашег народа. Чињеница је да је Драгашевић „скицом” постигао преко потребну сарадњу са официрима учесницима рата, да је прикупио, обрадио и са сарадницима објавио преко сто педесет радова само о рату 1876–1878. Тиме је започео рад на обради историографских тема, написао прву инструкцију о томе како се „прибирају дата”, како се чувају, обрађују и, напokon, „претачу” у радове о рату. Стога се може закључити да је Драгашевић, поред Јована Мишковића, поставио темеље архивистичке праксе и изучавања војне историје у Србији.

Импозантан број научних радова

Просветитељски, стваралачки и истраживачки карактер Јована Драгашевића, његови научни резултати трајне вредности који чине архивски извор првога реда снажно се манифестовао кроз његово укупно деловање. Своје идеје и стваралачки дух претварао је у акцију и конкретна дела. Потврдио се и као изузетан говорник, професор Академије, уредник првих војних часописа „Војин” и „Ратник”, познавалац опште и војне историје, писац радова из историје ратова, географије, демографије, првим геополитичким садржајима, а онда

и студије о Илирском (Балканском) полуострву. Његов углед красили су књижевни радови и родољубиве песме.

Своје радове са тематиком из историје српског народа, његове војске, војних школа и традиције заснивао је на личним и посредним истраживањима. На „лицу места” или преко сарадника прибирао је приче и факте из тада још увек живе народне приповедачке традиције из Првог и Другог српског устанка, о српским јунацима и њиховом јунаштву у борбама за стицање слободе. Као професор и официр високог ранга, уредник и аутор текстова, начелник Историјског одељења, утемељивач архивистичке струке, човек изузетне енергије и непресушних идеја заслужан је за почетак организованог прикупљања и обраду докумената, а онда и за писане историје ратова 1876. и 1877/78. године.

Његова „инструкција” о томе како треба прикупљати документа о ратовима српског народа, затим његови текстови о рату 1876, аутобиографија о учешћу на Берлинском конгресу, македонски Словени, и данас, у архивистичкој струци и историографским истраживањима представљају вредне изворе и инспиративне садржаје. По начину интерпретирања, повезивању тематских целина и уверљивости написаног садржаја његови радови су давали (методолошки) путоказ како треба прикупљати, сређивати и чувати архивску грађу и како писати теме из историје ратова.

Белешке (скице) о ратовима 1876–1878. године су оригиналне. Представљају изворно сведочанство ратника о рату. Кроз садржаје сачуваних радова из географије, топографије, историје, историје ратова и предмета ратне вештине оставио је утисак да је био велики патриота, заљубљеник у свој народ, његову историју и традицију, у лепоту своје земље Србије. Писао је да и Србија треба путном мрежом да се „увеже” у главне саобраћајне токове, а назире се, кроз његов текст, нека „љутња” према великим европским силама (Аустроугарске, Немачке, Француске) које, због сопствених интереса и претензија на туђе територије, српском народу „отимају територије” и „без милости прекрајају границе”. Оне су, пре свега, Немачка и Аустроугарска, по правилу спречавале и оспоравале борбу српског народа против окупатора, као да су му ускраћивале право на слободу и уједињење. Немилосрдно су гушиле његово национално осећање и понос. У Драгашевићевим радовима осећа се његово неслагање, својеврстан „бунт” против покушаја кварења српског језика. Противи се „туђицама”, јер је српски језик раскошан, у њему има довољно до-

брих, правих и ваљаних „домаћих“ речи за „војничку“ терминологију.

Начин на који Драгашевић води причу о рату, ненаметљиво „увлачи“ читаоца у садржај и спознају његовог узрока, тока и исхода. Кроз његове радове са лакоћом се „улази“ у срж војних наука – организацију војске, формацију јединица, обуку, родове оружја, школовање и предмет ратне вештине (стратегија, тактика). Преплитањем садржаја војне географије, као елемента стратегије, топографије – као дела тактике, затим наоружања са конкретним примерима из историје ратова, Драгашевић је отворио нове хоризонте спознаје предмета војне провенијенције. Потврда његовог стваралаштва налази се у његовим научним радовима. У библиотекама се чува његова богата заоставштина – неколико десетина књига које су писане у другој половини 19. и на почетку 20. века. Оне, мада је од времена настанка протекло преко 150 година, због свог садржаја, поред осталог, о анти-српском деловању великих западноевропских држава (Немачка, Аустроугарска...) и њиховог непосредног утицаја на токове историје на југоистоку Европе (Балкана) и данас завређују пажњу. Њихов „стари“ садржај је актуелан, јер се ни крајем 20, а ни почетком 21. века ништа није променило у односу на српски народ. И данас су Срби и Србија „под присмотром и притиском“ Запада.

Ипак, онај прави утисак о раду и делима Јована Драгашевића може се стећи само непосредним изучавањем његових радова и сачуване архивске грађе о „нашим ратовима 1876.-1878.“ коју је сакупио. Његов укупан опус, посебно „правилник“ о сакупљању докумената који се и данас у војној архивистици поштује при прикупљању, сређивању, чувању, обради и публиковању завређују пажњу историчара и архивиста. О тим „правилима“ и раду у архивистици драгоцене податке садржи књига (у рукопису) „Грађа за историју рата 1876. год.“ (у поднаслову – састављено из званичних података). Њен садржај био је драгоцен извор за писање радова (монографија, студија) о рату 1876–1878. године.

Грађа за историју ратова 1876–1878.

Из богате сачуване заоставштине Јована Драгашевића најзначајнији је његов оригиналан рад „Грађа за историју рата 1876. год.“. У првом делу ове књиге (у рукопису) под насловом „Операција на Тимоку од објаве рата до закључно битке на Великом извору“ хроно-

лишко-тематски интерпретирана су документа о саставу, распореду и борбеним радњама у српским и турским јединицама. Из садржаја се сазнаје да је Тимочка војска била „уочи објаве рата” састављена „из већег дела Тимочке дивизије и из дела Дунавске дивизије”. У састав „ове војске” из Тимочке дивизије ушле су 1. и 2. Крајинска бригада I, односно II класе са по 5 батаљона, онда „бригадна лака батерија” са 4 топа, 2 ескадрона (крајински и неготински), Крајинска пионирска чета, санитетско одељење, занатлијска чета, месарски и пекарски вод и бригади припадајућа муницијска и профијанска колона. Од других јединица у састав Тимочке војске ушле су још две Црноречке бригаде I и II класе са по 4 батаљона и припадајућим јединицама (сличан састав као и код Крајинских бригада). Из Дунавске дивизије у састав Тимочке војске ушле су две браничевске бригаде (I и II класе) са по 5 батаљона и припадајућим формацијским јединицама. Војници наведених јединица били су наоружани „позадњачама” и руским пушкама. Командант Тимочке војске био је ђенералштабни пуковник Милојко Лешјанин, начелник штаба Петар Топаловић, начелник артиљерије Павле Хоретић, ађутант Драгутин Франасовић, референт инжињерије Светозар Љочић, шеф санитета др Недок и интендант Никола Поповић. У току борбених дејстава снагама на главном правцу командовали су: Крајинском бригадом I – Стеван Здравковић; Црноречком I – Стојан Костић; Браничевском I – А. Протић; а помоћним трупима бригаде II класе командовали су Љубомир Остојић и Благоје Ивановић.

О турским снагама на Тимочком војишту објављени су подаци само за две дивизије, а о турским снагама на Дунаву записано је да су располагали „са довољним бројем транспортних пароброда за пренос војске и војних потрепштина”. Занимљив је податак да Турци под једном дивизијом „имају 15-20.000 бораца” да су они сврстани у „20 до 25 табора без пољских батерија и ескадра коњице”. Том турском дивизијом командовао је Осман-паша, који је главне снаге „концентрисао у Видину”, а „мања одељења истурио у Раковици, Алеви и Гацково да не би била изненађења нашим упадом”. Другом дивизијом на Тимочком војишту, јачином 15.000 бораца, командовао је Фазли-паша. Она, друга турска дивизија била је, уочи рата, сконцентрисана око Никопоља, као резерва, и налазила се у Видину. Осим тога, друга турска дивизија представљала је снагу која би била употребљена ка Софији „ако би се бугарски устанак поновио”.

У наставку књиге хронолошко-тематски „саткан” је ток догађаја на Тимочком војишту које је „било у паду непријатеља” и без нарочитих утврђења Тимочке војске за одбрану, као што је то „у Морављу

учињено". Грешка у организацији одбране, па, у намери да оправда „пропуст“ командант М. Лешјанин је записао да су за утврду коришћења они положаји „код Зајечара“ који „су ту још од 1862. године". Драгашевић посебно анализира ток мобилизације тимочке војске, поступке и грешке јединица које су имале задатак да штите „границу од изненадног непријатељског упада за време мобилизације и концентрације наше Тимочке војске". У наставку се каже да „мобилизација није завршена по плану", да је, због тога, „План акције" каснио, што је „непријатељ искористио и извршио упад на нашу територију, појачао положаје код Куле, а са два табора покушао да заузме Велики извор".

Главномандујући Тимочке војске пуковник М. Лешјанин записао је, 20. јуна, да распоред „дела његових снага" указује на сложеност положаја који се „уместо у офанзиву, преобратио у маневар снагама" ради одбране положаја. У наредних пет дана трају дефанзивна дејства Тимочке војске. Покушаји команданта да „непосредном командом" и офанзивним дејством нешто промени нису изменила ситуацију. Осим тога, она је погоршавана, јер су Турци „вршили маневар свих снага на Дунаву" и „чинили честа убацивања и нападе, па су тим отежавли положај" и Моравске војске.

Српска Врховна команда није имала јаке снаге у стратешкој резерви. Због тога „није била рада да коју другу војску слаби" ради ојачања Тимочке војске „јер се и на другим местима потреба за јачом војском показала". Због неповољне ситуације код Тимочке војске и „слабљења положаја" Моравске војске у Алексинцу је 27. и 28. јуна одржан „Ратни савет под председништвом Врховног команданта Књаза". Савету је присуствовао „Командант Моравске војске ђенерал Черњајев". Повод одржавања овог ратног савета „била је брига за Тимок и прикупљање непријатеља на Дунаву око Видина", па је, ипак, одлучено да се са делом снага из Моравске војске помогне Тимочној војсци. Међутим, исход борбених дејстава био је неизвестан због тешког положаја српских трупа, због честих чарки „дуж границе читавог низа" и то „час на једној, час на другој тачки".

По одлуци Врховне команде број 32. почетком јула, ђенералу Черњајеву је поверена команда над јединицама „у интересу извесних операција које се имају предузети". Због тога је командант Тимочке војске морао да „своје операције онако удешава како му ђенерал Черњајев наредио буде", јер су под његовом непосредном командом и снаге Моравске војске. Намера Врховне команде била је да променом командовања и ојачавањем „снага унесе живост" како би се прво непријатељ на „Тимоку поништио", да би се „онда операције у Морављу" могле „слободније продужити". Половином јула реализо-

вана је одлука ратног савета да се Тимочка војска „покрепи једним делом Моравске војске”.

Тежиште операција је, прегруписавањем снага, померено ка истоку. Ђенерал Черњајев, командант Моравско-тимочке војске, главне снаге је груписао ка Великом извору, а командно место „за време битке померио код десног крила”. Српске трупе: десно крило – из састава придодате снаге Моравске војске (командује Коста Бачевић), имало је задатак да пресече одступницу непријатељу ка Кули; а лево крило заједничке трупе под командом Милојка Лешјанина добило је наређење да напада у правцу Великог извора. Ток дејстава на оба крила није имао очекиване резултате. Напротив, слабљење одбране на Моравском војишту ради јачања Тимочке војске пореметило је изворни ратни план о груписању и употреби снага. Српске јединице су развучене, због тога ослабљене, па се другачији исход борбе за Велики извор није могао очекивати.

Драгашевић не анализира борбена дејства Тимочке војске. Он само интегрално објављује прикупљене извештаје команданата Тимочке и Тимочко-моравске војске, затим записнике са заседања ратног савета, наредбе врховног команданта књаза М. Обреновића, (детаљније пише) о померањима и концентрисању турских снага и утицај прегруписавања српских јединица на промене односа снага и планове употреба јединица код Великог извора, на терену. Из садржаја докумената лако се прати динамика борбе на Тимочком војишту из које се назире неповољан исход по Тимочку војску. Подаци о обострано почетном распореду снага, затим току борбених дејстава, довлачењу турских појачања, која додатно ремете однос снага, доводи, прво – до повлачења српских снага на левом крилу, а онда, због тога, „попуштања” одбране и на десном крилу. „Да је у овом могло и лево крило да наступа, или да су биле главно-командујућем на располагању одморне трупе битка би се у нашу корист решила” записао је у извештају командант српског десног крила српских снага.

Борбе за Велики извор престале су „после четири сата поподне. Турци су остали код Великог извора и околине”. Извештаји о току вишедневних борби на Тимоку односе се, углавном, на анализу борбених дејстава, утврђивање бројног стања, односно губитака код јединица Тимочке и Моравске војске. Тимочко-моравска војска „у битци на Великом Извору 6. јула” имала је 440 погинулих, 1227 рањених и 449 несталих војника.

Неуспех тимочко-маравске војске, велики губици у људству и, посебно, довлачење нових турских снага знатно су отежавали положај Србије и њене војске. Врховни командант књаз М. Обреновић од-

лучио је „пошто се оперативна диспозиција променула“ да уместо Черњајева команданти Тимочке и Моравске војске „почињу од сада“ самостално „командовати и засебно дејствовати“.

Садржај књиге је обogaћен депешама и извештајима. Велики део заузимају анализе борбених дејстава из којих се спознају грешке у командовању српским јединицама. Команданти истичу велику разлику у односу снага, посебно чињеницу да су Турци све време располагали јаком резервом, те да су груписањем нових снага на северу (Дунав) угрожавали моравско војиште.

У наредби од 29. јула 1876. године „за војску брестовску“ М. Лешјанин пише да „оставимо наша утврђења на Зајечару па да се повучемо натраг без да смо побеђени, а та су примерена да нешто жртвујемо за кратко време, те да спасимо Отаџбину нашу“, да таквих прилика у „Ратној историји има врло много“. У наставку овог неубичајеног борбеног документа приказује се рад јединице Тимочке војске и дешавања код Турака. На крају „скице“ графички су приказани формацијски састав Тимочке војске, структура родова оружја „поделе“ задатака појединцима и њихово померање ради концентрације и заузимања што бољег „положаја за борбу“.

Књига Јована Драгашевића „Историја нашега рата 1876.- Операције на Тимоку од објаве рата до закључно битке на Великом извору“ и данас, после 140 година, представља архивски извор првога реда. У њој су написани детаљи који чине суштину рата, а којих, „по правилу“, нема у монографијама и студијама о том ратном времену.

Поред представљене књиге у рукопису, од неколико десетина наслова треба поменути још: 1) Илирско трополје (Балканско полуострво) и Војно-политичка студија 1901. страна 599 (рад више пута штампан); 2) Аеропаг или успомена на Берлински конгрес 1878. године; 3) Земљопис Србије и лепота полуострва Балканског; 4) Војна географија Илирског трополја (Балканско полуострво); 5) Војна стилистика; 6) Војничка речитост; 7) Географија; 8) Космометрија; 9) Кронографија; 10) Начела четовања; 11) Македонски Словени; 12) Начела војне географије; 13) Археолошко-географска истраживања; 14) Планине на Хомољу, 15) Млава и Пек.

Јован Драгашевић био је и књижевник и песник. Написао је Истините приче (два издања), а објавио је и више збирки песама. Његове песме „Јеку од гусала“, „Курсула“, „Хајд’ у војску Србине“, „Хајд’ на ноге“, „У бој“, „Смрт ајдук-Вељкова, Бој на Неготину“ представљају га као изузетног родољуба, човека који је веома упечатљиво, стихом у десетерцу испричао историју српског народа. Стихови из песме „Јека од гусала:“

„Ко у туђу мишицу се нада,
Тај имаде још много да страда.
Па чуј Србе, о почуј ме брате,
Ова патња нек је наук за те:
Изван себе тражићеш бадава-
Само слога Србина спасава-
Тако Србу пише и на грбу!”

Радови Јована Драгашевића откривају његов снажан дух и патриотизам који је код саговорника будио национална осећања. Његова предавања ослоњена на традиционалне вредности, на поштовање епа српских јунака за слободу, скидање туђинских окова, његове беседе ослобођене језичких туђица рађала су бунт, тражиле ослонац за сопствену снагу, позивале на јединство народа и војске. И његов слоган „Само слога Србина спасава” има трајну вредност.

Драгашевић је, као просветитељ, официр, академик, књижевник и песник, неоправдано заборављен и потиснут из памћења српског народа и његове војске. Листајући старе папире на којима су краснописом написана његова научна дела, песме и поруке – непрестано наилазимо на вредне садржаје о нашем народу и његовој историји. Откривамо поруке које и данас опомињу, а које позивају на слог и јединство, на оно што је српском народу данас преко потребно, исто онако као што је било у ослободилачким ратовима у 19. и почетком 20. века.

Јован Драгашевић волео је своју отаџбину Србију и свој народ. Упорно је радио на унапђењу наставног програма Академије, усавршавању официрских кадрова и извежбаности јединица српске војске. Својим деловањем и радовима оставио је дубок просветитељски и научни траг у српском народу и његовој војсци. Његов упоран рад као професора, уредника војних часописа, начелника Историјског одељења, аутора „скице” за прикупљање „дата” за писање „историје нашег рата”, родоначелника „војне” архивистике, аутора вредних научних радова, писца уџбеника, књижевника, песника и путописца остао је недовољно истражен и изучен, мада његови радови представљају неопходан извор за изучавање војне и политичке историје 19. и почетка 20. века.

Јован Драгашевић је знаменита личност наше националне историје, културе и писмености. Био је један од најобразованијих официра, почасни генерал, професор, научник и академик, цењен у целом српском народу, у његовој војсци и школско-научним установама. Ове чињенице налажу да се његова дела изуче, а његове идеје, дело и мисао памте.

Цар Душан Силни